

• ilmi dergi
diyanet

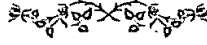
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 44 • Sayı: 3 • Temmuz - Ağustos - Eylül 2008

Şİİ İNANÇLARIN ZUHUR VE ŞEKİLLENMESİNDE TARİHİ HÂDİSELERİN ROLÜ

Şaban ÖZ *

Özet:

Tarihî vâkıalar hiçbir dönemde cereyan ettiği coğrafya ve zamanla sınırlı kalmamış, zaman içerisinde siyaset, inanç ve tercihler üzerinde etkin rol oynamışlardır. Bu makalede, etkileyen tarih bağlamında, tarihin inançlar üzerindeki tesiri Şîa özelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, inanç, mezhep, Şîi, hilafet

The Role of The Historical Events on the Believes of Shiite Arising and Their Formings

Abstract:

Historical events have never been limited with the time and geography they have been occurred in, but they have affected the politics, believes and preferences in the course of time very keenly. In this article have been examined the role of historical events on the Shiite' believes, on condition that affectional history.

Key Words: History, Belief, Doctrine, Shiite, Caliphate

---

* Dr., Yıldızeli İHL Öğretmeni, Sivas.

Giriş:

Tarihî vâkıaların Kur'ân'ın şekillenmesindeki rolü veya bu rolün ne kadar etkin olduğu tartışmaları hâlen devam etmektedir. Bu konuda bütün Kur'ân'ın olmasa bile bazı ayetlerin, hükümlerin, öğütlerin, uyarıların tarihî hâdiselere binâen vaz edildiğini kabul ettiğimizi belirtelim. Ancak, tarihin Kur'ân üzerinde tesirli olması, onun tarihle kayıtlı olduğu, ayet hükümlerinin tarihin çerçevesinde sıkışıp kaldığı anlamına da gelmez. Kur'ân, lokal tarihî bir vâkıayı, tarihin çerçevesinden çıkarıp, dinî, ahlakî, hukukî bir boyuta taşımak suretiyle, evrensel bir kimlik kazandırmıştır. Tarihin, Kur'ân üzerindeki bu tesiri malumken, inançların zuhurunda veya şekillenmesinde veya ilgasında herhangi bir rolünün olmadığını söylemek veya göz ardı etmek mümkün değildir. Ne var ki, ülkemizde bir iki sınırlı çalışmanın dışında, bu konu üzerinde ciddi bir şekilde durulmamıştır.¹

Özellikle mezhebî oluşumlarda tarihin rolü oldukça dikkat çekicidir. Mezhepler alamet-i farikaları olan düşüncelerini, inançlarını ya bir hâdisenin vukûu üzerine binâ etmişler ya da tarihî tecrübelerine mebni olarak kabullenmişlerdir. Haricîlerin şekillenmesinde Nehrevan Savaşının, Şîa'nın şekillenmesinde Kerbelâ'nın büyük katkısı olduğu aşikardır. Bununla beraber Mezhebî oluşumlarda tarihin katkısını iki ana kısma ayırmak mümkündür:

a-Zuhuruna neden olmak: Tarih'teki bazı hâdiseler, sadece oluşum anları ile sınırlı kalmamış, zaman/mekan üstü bir nitelik kazanmışlardır. Nebîlerin gönderilmesi bağımsızlık hareketleri, devrimler veya fetihler gibi. İnançlar, anlayışlar ve medeniyetler, ortaya çıkmalarına vesile olan tarih'te yerlerini almışlar veya tarih'teki yerlerini kaybetmişlerdir. Dolayısıyla tarihî hâdiseler hem araç, hem amaç, hem başlangıç hem sonuç olmak konumundadırlar. Burada bir parantez açalım ki o da, tarihî hâdiselerin tek başlarına hiçbir değer ifade etmedikleridir. Tarihçinin elinde, “şu tarihî hâdiseden bu düşünce çıktı” diyebileceği, genelleme yapabileceği, oldukça az sayıda örneği vardır. Dikkatli bir inceleme ile onların bile kafi derecede hâdisе-inanç ilişkisine bağlı olmadıkları görülür. Tarihî vâkıalar, teolojik, psikolojik, sosyolojik ve hatta ekolojik bir takım unsurlarla anlam kazanır, yorumlanır ve anlamlandırılır. Aksi halde bunlardan soyutlanmış bir savaşın, bir fethin, bir taht kavgasının, büyük fikirsel hareketlerin, medeniyetlerin oluşumunda veya insanların ayrışmalarındaki rolü, hiç de abartılacak seviyede değildir. Bu yüzden de, tarihî bir olayın sonucunu de-

1 Bu konuda yapılan en ciddi çalışma Ahmet Akbulut'un, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*[Birleşik Yay., İst. 1992] isimli araştırması olduğunu belirtelim.

ğerlendirmek için zamana ihtiyaç vardır. Tarihçinin güncel olaylardan uzak durmasının en büyük nedeni de budur. O, nedenleri bilse, hâdiseye şahit olsa bile, sonuçları hakkında konuşmanın erken olacağını bilmek durumundadır ve bu nedenle hâdisenin anlatımını –şimdilik kaydıyla- gazetecilere bırakır. Hâdisenin zihinlerde olgunlaşması, yorumlanması ve sonuçlandırılması aşamasında yukarıda sayılan unsurlar –din, fizikî ve sosyal çevre, psikoloji- devreye girer ve belki de hiç beklenmedik sonuçlar ve düşünceler üretilir.

b-Delillendirmede yardımcı olmak: İnsanın her türlü eylemini ilgi alanına dahil eden tarih, eylemin üretimine de destek olmaktadır. İnsan, inancının gerekçelerini veya temellerini bir yerlerle ilintilendirmek durumundadır. Aksi halde düşüncesinin bağlayıcılığının kendisi ile sınırlı olacağı muhakkaktır. Her mezhep veya düşünce ekolü kendi inançlarının, tezlerinin haklılığı, karşıt görüşlerin nakzı için ilahî veya beşeri deliller bulmak zorundadır ki, bu beşerî delillerin en başında da tarihî eylemler gelmektedir.

Tarihî hâdiseler içerisinde, ayrışmalara neden olan en önemli şey, siyasî içerikli² vâkıalardır. Mezhebî veya fikirsel oluşumlarda, basit bir iktidar mücadelesi olarak değerlendirilebilecek bir çok hâdiseler, herhangi bir devletin istila edilmesinden çok daha etkindir. İslâm düşünce ekolleri üzerinde, İran'ın veya Mısır'ın fethinden çok daha etkin olan, Yezîd'in veliahtlığıdır. Mali politikaların üretilmesi adına fetihlerin yadsınmaz tesirleri olmuştur ancak bunlar da hiçbir zaman kökten bir ayrışmaya neden olmamıştır. Siyasî bir çekişmenin tarih sahnesinde müşahhaslaşması olan Cemel-Sıffin Savaşları hakkında oldukça kafa yoran İslâm düşünce ekolleri, Hz. Ömer'in mali politikaları ile fazla ilgilenmemişler veya furuât nevinden değerlendirmişlerdir. Netice itibarıyla tarihin, siyasî hâdiseleri –velev ki savaşlar, katliamlar da olsa- sunuş tarzı veya yorumlaması, ayrışmaların da temelini oluşturmuştur.

Hız. Peygamber'in vefatından bir müddet sonra, İslâm tarihi bir çok iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Sadece ilk iki halife belirli bir sülalenin veya hizbin adayı değildi. Sonrakiler ise ya bir ailenin, ya da bir hizbin, iktidar adayı olarak mücadele vermişler idi. İktidar mücadelesi veren grupların amaçlarına ulaşmada izledikleri yöntemler birbirlerinden farklı olmuştur. Siyasî Şîa, gizli mücadeleyi tercih ederken, Haricîler ise, beğenmedikleri iktidara karşı kıyamlarda bulunmayı tercih etmiştir. Ümeyyeoğul-

2 Siyasî içerikli hâdiselerin temelinde de nihaî anlamda ekonomik çıkarların olduğu yolundaki bir itiraz sessiz kalmak durumunda olduğumuzu itiraf edelim. Ancak buradaki kastımızın hâdiselerin geri planında yatan fikirler olmadığı, hâdisenin bizzat kendisi olduğunu eklemek durumundayız.

ları iktidarda oldukları süre zarfında bir taraftan muhalifleri ile uğraşırken, diğer taraftan da kendi propagandalarını yapmışlardır. İktidarı kovalayan son grup olan Abbasoğulları ise, başlangıçta Şîa ile ortak hareket etmiş, iktidarı ele geçirince de bu ittifakı bozmakla kalmamış, aynı zamanda eski müttefikleri ile mücadeleye girişmiştir.

İktidarda bulunan ya da iktidar mücadelesi veren her grup, İslâmî bir zeminden destek bulmak mecburiyetindeydi. Özellikle de iktidar(hilafet) için bir takım şartların ileri sürülmüş olduğu bir ortamda, her grup kendi adayları için böyle bir desteğe aşırı derecede muhtaçtı. Her ne kadar bazı gruplar başvurmuş olsalar dahi, söz konusu desteğin Kur'ânî zeminde bulunması imkansızdı ve mezhepler bu imkansızlığı oldukça erken fark etmişlerdi. Bunun için de Resulullah'a ve daha çok tarihî hâdiselere yönelmişlerdir. Kendileri için destek mahiyetinde algıladıkları sahit haberleri bazen çarpıtarak, bazen tevil ederek, bazen de üzerinde oynamalar yaparak veya yeniden inşa ederek rakiplerine, karşı delil olarak serdetmişlerdir.

Tarih, mezhebî oluşumları şekillendirirken aynı zamanda kendisi de ilgili mezhepler tarafından restorasyona tabi tutulmuştur. Her mezhebî oluşumun tarihî anlatımları –özellikle de ilk dönem itibariyle- birbirinden farklıdır. İçerik uyuşması olduğu zaman da, yorum veya niyet okumalar devreye girmektedir ki, tarihçi için işin zorluğu da burada başlamaktadır. Bu açıdan tarihî anlatımları iki kısma ayırmak gerekir:

1- Etkileyen Tarih: İnsanların yaşam tecrübelerinden kaynaklanan düşünce, inanç ve kabullerini veya millî bilinç altını oluşturan tarihî kayıtlardır.

2- Etkilenen Tarih: Etkileyen tarihin etkilediği tarihî anlatımlardır. Tarihin oluşturduğu inanç sistemleri, geriye dönük olarak tarihî anlatımları yeniden dizayn etme ihtiyacı duyması neticesinde ortaya çıkan tarihî kayıtlardır. Bu tarihî anlatıma en güzel örnek, sanırım İnzar Hâdisesidir. Söz konusu rivayette yer alan Hz. Peygamber'in Hz. Ali için söylediği, “İşte bu benim içinizdeki kardeşim, vasim ve halifemdir. Onu dinleyin ve ona itaat edin” sözü İbn İshâk(151/768)³ ve İbn Sa'd(230/844)⁴ da yer almazken, daha geç bir dönem müellifi olan Taberî(310/922)⁵ de yer almıştır. Aynı şekilde yine Taberî'de yer alan söz konusu haberin diğer bir varyantında konu edilen, birinin Hz. Ali'ye, “Amcan dururken, sen nasıl oldu da amcan oğluna varis oldun?” diye sor-

3 Bkz. İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk., tlk: Muhâmmmed Hamidullah, Konya 1981, 126-127

4 Bkz. İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut 1985, I, 187

5 Bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülük*, I-VI, Beyrut 1988, I, 542-543

ması üzerine Hz. Ali'nin inzar hâdisesini anlattığı nakledilmiştir.⁶ Şîa bu haberi, hem Hz. Ali'nin faziletine ve ona hilafette nass olduğuna, dolayısıyla da sadece onun ve onun soyundan gelenlerin hilafette hak sahibi olduğuna delil getirirken, hem de Abbasoğullarına bununla cevap vermiş oluyordu.⁷ Taberî'de yer alan, "...Topluluk gülererek kalktılar. Onlar Ebu Tâlib'e 'Sana oğlunu dinlemeni ve ona itaat etmeni emrediyor' diyorlardı." şeklindeki ibare de, Abbasîlerin görüşünü Ebu Tâlib'in şahsında çürütme çabasının bir ürünüdür. Mezhebî kabullerin tarihî hâdiseleri yeniden şekillendirdiğine dair daha bir çok örnek vermek mümkündür.⁸ Ne var ki, inançların tarihi şekillendirmesi üzerinde değil de, tarihin inançları şekillendirmesi üzerinde duracağımız için, burada sadece bu örnekle iktifa ediyoruz.

Tarihî hâdiselerin siyasî-itikadî oluşumlardaki tesirinin bariz bir şekilde görüldüğü yegane mezhep Şîa'dır. Her ne kadar, Sünnî, Hâricî, Mutezilî fikrî alt yapılarında da, tarihî olayların mevcudiyeti malum ise de, tarih hiçbirinde Şîa'daki kadar tesirli olamamıştır. Şîa, hem oluşum, hem de temellendirme aşamalarında tarihî verilere oldukça sık başvurmuştur. Ancak şunu belirtelim ki, bu durum asla Şîa'ya has bir olgu değildir. Sadece Cemel ve Sıffîn Savaşlarının sonuçları konusunda ortaya atılan görüşlerin inançlaştırılması bile, tarihin, inançları etkilemede ne kadar etkin bir role sahip olduğunu göstermeye kafidir.

Biz burada, Şîa'nın geçmiş olaylara getirdiği yorumlardan çok, eş zamanlı vâkıaların Şîî düşüncedeki tesirleri üzerinde duracağız. Haliyle burada, Gadîr-i Hum, Kırtas, Sakîfe gibi hâdiselerin üzerinde durmayacağız. Zira, hâdiselerin vukûu zamanlarında, mevcut olan bir Şîî düşünceden bahsetmek –müntesipleri tarafından aksi iddia edilmekle beraber- güçtür.

Ele alacağımız ilk hâdiseler, Şîî düşüncenin temellerinin oluşmasında büyük etkinliğe sahip olduğunu düşündüğümüz ve âdetâ Şîî düşüncenin hareket gücünü oluşturan Kerbelâ Hâdisesidir. Bazı araştırmacılar,⁹ bunun Şîîlikle alakası olmadığını söy-

6 Bkz. Taberî, I, 543

7 Abbasîler hilafeti ele geçirdikten sonra bu işe herkesten daha çok hak sahibi olduklarını ispat için getirmiş oldukları delillerin başında İslâm hukukundaki veraset usûlü gelmekte idi. Zira onlar hilâfeti Resulullah(sav)'in terekisi olarak kabul etmişlerdi. Kendileri Nebî(sav)'in amcası Abbâs'ın soyundan geldikleri, Şîî İmamlar ise Nebî(sav)'in kızı Fatma'nın soyundan geldikleri için ve amcanın mirasta kız çocuğundan önce gelmesinden dolayı, hilafette onlardan çok daha hak sahibi olduklarını savunmuşlardır. Abbasîler bu görüşlerini tüm ülkeye yaymışlar ve kendilerine şairlerden, ediplerden propagandacılar bulmuşlardı. Bkz. Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *Fi'r-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelus*, Beyrut tz. 20-21

8 bkz. Öz, Şaban, *Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, 128-133, 136-141

9 Bkz. Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, TDV Yay., Ankara 1993, 71-72

leseler dahi, sonuç itibariyle Kerbelâ olayı yüzyıllar boyunca sürecek olan bir kaos ortamının miladı¹⁰ konumundadır. Öyle ki, Şîa'da münferit bir Haricî tarafından öldürülen Hz. Ali'nin kanından daha ziyade, Hüseyin'in kanı tesirli olmuştur.¹¹ Hâlâ canlı bir şekilde yâd edilmesi de,¹² hâdisenin Şîa'daki yerini göstermesi bakımından ayrıca kayda değerdir.

Bu elim vâkıadan sonra kiminin, Şiflik adına siyasî bir temayül olarak efkâr-ı umumiye oluşturmak,¹³ kiminin ise, yardım noktasında düşülen başarısızlıktan doğan pişmanlık duygusundan dolayı kefarete kalkışma¹⁴ olarak değerlendirdiği Tevâbûn (Tövbekârlar) Hareketi cereyan etmiştir. İbn Sa'd bu eylemin hareket noktasını, “.el-Hüseyin b. Ali'ye Kufe'ye gelmesi için mektup yazanlar, o gelince, ondan uzak durdular. Onunla beraber savaşmadılar. Onların şek ve geri durmaları çoktu...Hüseyin'i yalnız bırakanlar, onunla savaşmayanlar pişman oldular...”¹⁵ şeklinde, psikolojik nedenlerle açıklamaktadır. Amaçları ve gerekçeleri ne olursa olsun, onların kalkıştıkları eylem, dönemleri için etkin olmasa bile sonraki yıllarda, Şif propagandasında önemli bir yer edinecekti. Hz. Hüseyin'in kanı üzerine yapılan bu propagandanın etkinliğini artırmak için Şif nakil literatürünün de azamî gayret gösterdiği anlaşılıyor.¹⁶ Sonuçta Kerbelâ vakası oluşu itibariyle, pek alakası olmasa da, sonuç itibariyle bir mezhebe şekil vermiş, onun tarih sahnesinden yok olup gitmesini engelleyen bir güç kaynağı olmakla kalmamış, aynı zamanda oluşumunda da ciddi anlamda etkili olmuştur.

Karşı cephede duran Emevîlerin böyle bir niyetleri yoktu belki ama, Şiflere göz

10 Kutluay bunu, “*fitne kapısının açılması*” olarak değerlendirmektedir. Bkz. Kutluay, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965, 77

11 bkz. Strothmann, R., “Şî'a”, *İA*, İstanbul 1970, XI, 502-513, 503

12 Ali Şeriati, alimlerin göğüslerin yumruklanması veya kırbaçlanması, yüzlere, başlara vurulması şeklinde tezahür eden bu yad etmeye karşı olduklarını, ancak hükümet gücünün ve onların siyasal maslahatlarının böylesi törenleri alimlere zorla yüklediğini, onların da açık ve ciddi bir şekilde karşı koymaya çekindiklerini iddia etmektedir. Bkz. Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev: Feyzullah Artinli, Yöneliş Yay., II. Bsk., İstanbul 1990, 172

13 bkz. Fiğlalı, E. Ruhi, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984, 105

14 Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, I-III, çev: Komisyon, İstanbul 1993, I, 166

15 İbn Sa'd, IV, 293

16 Kerbelâ Şehitlerine ağlamaya, onların kabirlerini ziyaret etmeye teşvik edici bol miktardaki malzeme için bkz. Tuffaha, Ahmed Zekî, *Fî Rihâbi Sevreti'l-Hüseyin*, Beyrut 1990, 15-16. Kerbelâ Şehitleri kabri başında dökülen ve samimi olduğuna inandığımız gözyaşlarının temelinde de muhtemelen, oluşturulan bu literatür yatmaktadır.

dağı niteliğindeki bu hâdise, onların zihninde oldukça tesirli olmuş, siyasî anlamda Şîa'yı daha uzun yıllar yer altına itmiştir. Bu elim hâdisenin neticesinde inancını gizleme, olduğundan farklı görünme ve gizli olarak hayatını idame ettirme (takiyye) Şîa'nın vazgeçilmezleri arasına giriyordu.¹⁷ Gerek bu olay ve gerekse de Emevî döneminde uygulanan baskı ve yıldırma politikaları,¹⁸ Şîa'da gizlilik esasının inanç haline gelmesinde büyük katkısı olmuştur.¹⁹

Takiyyeye ilk başvuranların Hariciler olduğu söylenmiştir.²⁰ Her ne kadar bu görüş doğru ise de, Ahmed Emîn'in de belirttiği gibi,²¹ Haricilerin savaşı zahiri idi ve takiyye Şîa'daki gibi iltifata mazhar olmamıştı. Şîa, mücadelesini daha çok gizli yürütmek eğiliminde idi. Bilhassa sonraki gelişmeler paralelinde her iki mezhepte de takiyyenin konumu incelendiğinde, bir tarafta takiyyenin dinden sayılması,²² diğer tarafta caiz görülmemiş veya kısmî cevaz verildiği²³ görülecektir ki, iki mezhep arasındaki takiyye algılamasını değerlendirme açısından dikkate şayandır. Takiyyenin doğuşu hususunda ileri sürülen ve genel olarak kabul görmüş olan, "Takiyyenin kaynağının Şîa'nın çekmiş olduğu sıkıntılar olduğu"²⁴ tezine bir itirazımızın olmadığını belirtelim. Ayrıca Şîî müelliflerin de bu görüşe katılmış olmaları bu tezi güçlen-

17 Şîa'da takiyye inancının önemi konusunda bkz. Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk(329/940), *Usûl-i Kâfî*, şrh: H. Seyyid Cevâd Mustafa, Şiraz tz. III, 307-320; Kummî, 127-128

18 Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut 1975, 274

19 bkz. Muzaffer, M. Rıza, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Dâru'l-İrşâdi'l-İslâmî, Beyrut 1988, 109; Kâşifu'l-Ğitâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut 1993, 155; Ahmed Emîn, 275

20 bkz. Hitti, Pihilip K., *İslâm Tarihi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1989, I, 678; İlhan, Avni, "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *Dokuz Eylül İlahiyat Fak. Dergisi*, II(1985), 161

21 Ahmed Emîn, 274

22 Kuleynî, III, 307, 314

23 Ezarike takiyyenin gerek kavlen gerekse fiilen caiz olmadığını savunmuştur. Bkz. Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, thk: Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2002, I, 97; Fiğlalı, E. Ruhi, *İbâdiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, 125; Abdulhamid, İrfan, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981, 90; Kutluay, Yaşar, *İslâmiyet'te İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, Ank. 1959, 56; İlhan, 160; Sufriyye, takiyyeyi amelde değil ancak sözde caiz görürken(bkz. Kutluay, *İslâm Mezhepleri*, 96; Abdulhamîd, 90) Necedât ve İbâdiye ise takiyyeyi caiz görmektedir. Bkz. İlhan, 160; Kutluay, *İslâm Mezhepleri*, 91; Abdulhamid, 90; Fiğlalı, *İbâdiyye*, 125. Ne ilginçtir ki, Nâfi' b. Erzak(65/694) huruç hareketine taraftarlarının tamamının katılımını sağlamak için, harbe gitmeyip oturanları(kaade) tekfir etme yoluna gitmiş(bkz. İlhan, 160) başka bir tabirle tarihî şartlar onu bu fetvaya icbar etmiştir.

24 bkz. Kâşifu'l-Ğitâ, 155; Muzaffer, *Akâid*, 108-110; Hasenî, Abdurrezâk, *Ta'rîfu's-Şîa*, Suriye 1933, 53-54; Fazlurrahman, *İslâm*, çev: M. Dağ, M. Aydın, Ankara 1992, 241; Fiğlalı, *İmâmiyye*, 225; İna'yet, Hamid, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, çev: Y. Ziya, İstanbul 1988, 47; İlhan, 162-163

dirmektedir. Tarihlerinin büyük bir kısmında, muhalif yönetimlerin idaresi altında yaşamak durumdan kalan Şîîler için, takip edilebilecek en akıllıca yol, inançlarını açıkça ifade etme ve yayma faaliyetleri sonucunda karşılaşabilecekleri yok olma tehlikesinden sakınmaktı ve öyle de yapmışlardı.²⁵

Abbasî döneminde, onları iktidara taşıyan en büyük güç öbeğini oluşturan Şîîler inkisar-ı hayala uğramışlardı. Abbasîler, Emevîlerin Şîa'ya karşı uyguladıkları baskı ve yıldırma politikasını aynen devam ettirme konusunda herhangi bir çekince duymamışlardı.²⁶ İktidara geldikten sonra Abbasîlerin, Şîa karşıtı politik değişimlerinin sebebini anlamak oldukça güçtür. Muhtemelen onlar da, Emevîler gibi Şîa'yı kendilerine rakip olarak görüyorlar, saltanatlarının pekişmesini Şîa'nın baskı altında tutulmasına bağlıyorlardı.

Şîîlerin Abbasîler karşısında yaşamış oldukları bu büyük hayal kırıklığının siyasî sonuçlarının yanı sıra dinî sonuçları da olacaktı. Bundan sonra Şîîlik daha da fazla, kendi apayrı istikametinde gelişecek ve kendi inanç biçimlerini üretecekti. Siyasî Şîa'nın itikadî bir boyut kazandığı Abbâsîler zamanında da, Emevîler dönemindeki baskı ve zulümlerin devamı, takiyyenin Şîa'nın inanç esasları arasında beklenildiğinden daha büyük bir yer edinmesine ve önem kazanmasına neden olmuştur. Netice de Şîî düşünce, tarihî tecrübeleri doğrultusunda oluşumunu tamamlıyor, nihaî şeklini alıyordu. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardı ki, Şîa'nın baskıcı yönetimlere karşı gizlenmesinin, can, mal ve düşüncesini korumak için böyle bir yola tevessül etmesinin ayıplanacak, kınanacak bir tarafı yoktur. Ancak, tarihî olayların ve sosyo-politik şartların neticesinde başvurulmuş takiyyenin, her zaman yapılması gereken bir azimet şeklinde algılanarak şer'i bir temele oturtmak için Hz. Ali'nin kullanılması ve kamu adına imal edilen apokratif tarih anlatımlarının buna delil olarak sunulmasını da, kabul etmemiz mümkün değildir.

Takiyye inancının doğuşunda etkili olan bir diğer husus ise, yine tarihî bir realite olarak karşımızda duran Hz. Ali'nin ilk üç halifeye, Hasan'ın da Muâviye'ye biatıdır. Şîa'ya göre masum olan imamların, gâsıp ilan edilen halifelere beyat etmelerinin izahı gerekli idi ve bu inanç, ihtiyaç duyulan açıklamayı yapmaktaydı.

25 bkz. İnanç, 316

26 bkz. Hudârî, M. Bek, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, Beyrut 1995, I, 165

Şîîlerin tarihî süreçte yaşadıkları sıkıntılarının, şekillenmesinde etkin olduğu bir diğer inanç ise, Ricat İncancıdır. Ricat düşüncesi, Allah'ın bir takım insanları ölümlerinden sonra, dünyaya, önceki hallerinde döndüreceği ve böylece bir topluluğu aziz, diğer topluluğu da rezil edeceği incancıdır. Beklenen Mehdî'nin zuhurunda olacağına inanılan bu hâdiseye göre, geri dönenler imanda ve fesatta zirveye ulaşan insanlar olacaktır. Bu görüşe delil olarak ise, “..Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin”²⁷ ayeti gösterilmektedir. İmâmiyye'nin büyük bir kısmı bu görüşte olmakla beraber, bir kısmı bu incancı, bazı ölümlerin ve ileri gelenlerin geri dönmesi olarak değil de, Mehdî'nin gelişi ile beraber, idarenin Âl-i Beyt'e geçeceği şeklinde tevil etmişlerdir.²⁸ Dehlevî, burada “imanda ve fesatta zirveye ulaşan insanlardan” kastedilenin Resulullah'ın vasisi, torunları, Şîî imamlar ile, onların düşmanları yani ilk üç halife, Muâviye, Yezîd, Mervân, İbn Ziyâd gibileri olduğunu söyler.²⁹ Kâşifu'l-Ğitâ bu incancın Yahudilik kanalıyla Şîa'ya geçtiği yolundaki görüşe³⁰ itiraz ederken, “Şayet Ricat, Şîa'nın usulünden ve erkanından biri olsaydı ve Yahudilerle bu konuda ittifak etmiş olsaydı, acaba bu Yahudiliğin Şîa'da tezahürü anlamına mı gelirdi? Ayrıca, ‘Allah insanları ölümlerinden sonra diriltecektir’ demenin neresi garip ve şaşılacak nesi var? Kur’ân'ın nassıyla sabit olan bu şeyi inkar ettiren n?...”³¹ demektir. Kâşifu'l-Ğitâ'nın kendi içinde tezada düşmesi veya Kur’ân nassı ile sabit olan bir şeyi Şîa'nın esaslarından saymaması “şaşılacak nesi var?” sorusuna da cevap niteliği taşımaktadır. Ancak biz Şîî düşünceye cevap makamında olmadığımız için, hâdisenin temellendirilmesi konusunda getirilen, daha doğrusu getirilmeye çalışılan ve hatalı olduğu öncüllerinden anlaşılan mantıkî çıkarımlarla ilgilenmeyeceğiz. Burada sadece, Mehdî incancında olduğu gibi, psikolojik rahatlamaya matuf olan bu incancın, sadece Yahudilikle veya Şîa ile sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmekle yetiniyoruz. Zira, her düşünce veya dinî akım müntesiplerine, mutlu bir gelecek vaat etmek durumundadır ki, bu incancın başka bir şekilde izahı da mümkün görünmemektedir.

27 40/Mümin, 11

28 Bu konuda bkz. Muzaffer, *Akâid*, 104. Burada şunu belirtelim ki, Şîî düşünce, bu görüşün dinin asıllarından biri olarak kabul edilmediğini ifade etmiştir. Bkz. Muzaffer, *Akâid*, 108; Kâşifu'l-Ğitâ, 36

29 bkz. Dehlevî, Ebu Abdilâzîz Ahmed b. Abdîrahîm(1176/1762), *Muhtasar et-Tuhfeti'l-İsnâ Aşeriyya*, Arp. çev: Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer el-Eslemî, thk: Muhibbuddîn el-Hatib, Mısır 1373, 222

30 Ahmed Emîn, 276; Zahir, İhsan İlâhî, *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takîyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli, H. Onat, Ankara 1984, 56; Neccâr, Abdulvehhâb, *el-Hulefâu'r-Râşidîn*, Beyrut 1990, 285

31 Kâşifu'l-Ğitâ, 36-37

Şîa'nın, diğer İtikadî İslâm ekolleri tarafından şiddetle eleştirilen ve aradaki farklılıkları –günümüz de dahil olmak üzere- koruyan, bir diğer görüşü ise, sahabeyi ta'n konusundaki tavırlarıdır. Hatta İmâmiye Şîa'sı ile diğer fırkalar arasındaki ihtilafın temel sebebinin hilafet değil de, onların Râşid Hâlifelere karşı tutumları ve onları kötülemeleri olduğu bile iddia edilmiştir.³² Böyle bir görüşe, hilafet meselesinin ashaba karşı menfi tutumu doğurmuş olması gerçeğinden dolayı katılmamakla beraber, en önemli sebeplerden biri olarak kabul ettiğimizi de belirtelim.

Şîa –yine de gulât kısmına affetmeyi tercih ediyoruz- çok sayıda sahabeye sebetmekle³³ kalmamış, işi küfür ithamına kadar vardırırıştır.³⁴ Bunun karşısında Sunnî cephe ise, bir taraftan bu tutumlarından dolayı kendilerine Hıristiyan ve Yahudî benzetmelerinde bulunurken,³⁵ diğer taraftan da özellikle ilk üç halife şahsında ashabin faziletini ispata kalkışmıştır.³⁶

Şîa, sahabenin irtidadı konusunda değişik deliller sunmuştur.³⁷ Şîa'nın bu konudaki delillerinin geçerliliği, daha doğrusu hâdiseye yaklaşımlarının temeli konusunda bir bakış açısı vermesi hasebiyle, iki çağdaş araştırmacının görüşlerine yer vermenin faydalı olacağı kanısındayız. Ashabın irtidatına ayetten delil getirmeye çalışan el-Muzaffer, “Kur'ân-ı Kerîm, ‘Muhammed ancak bir Peygamber’dir. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz...”³⁸ demektedir. Şüphesiz ki Nebî(sav) vefat etmiştir. Ve Kur'ân'ın bu işaretine göre Müslümanlar gerisin geriye dönmüşlerdir. Şayet bu ayetin Ebu Bekr zamanında olan Ridde Savaşlarını kastettiği iddia edilirse bu ihtimal çok zayıftır. Çünkü ayet geri dönmenin Resulullah'ın ölümünden hemen sonra olduğunu söylemektedir. Ayrıca hitap bütün Müslümanları şâmindir”³⁹ der. el-Antâkî de, aynı ayetten hareketle, “Şayet bu “dönme”nin Medine dışındakiler için

32 bkz. Musâvî, Musa, *Şîa ve Şîilik Mücâdelesi*, çev: K. Hoca, Sebil Yay., I. Bsk., İstanbul 1995, 13

33 bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer(774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Kahire tz., VII, 246

34 bkz. Zahir, 42

35 bkz. İbnü'l Arabî, Kâdî Ebu Bekr(543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk: Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire 1371, 185; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm(728/1328), *Minhâcu's-Sünne fi Nakdi Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye*, I-IV, Bulak 1321, III, 58

36 bkz. İbn Arabî, 187; İbn Teymiyye, III, 58-59

37 bkz. Kummî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh, *Risâletu'l-İ'tikadî'l-İmâmiyye(Şîi İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, çev: E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978, 122-123

38 3/Âl-i İmrân, 144

39 Muzaffer, M. Rıza, *es-Sakîfe*, Beyrut 1993, 18-19

olduğu söylenecek olursa, gelecek için, “ يَقْلِبُونَ ” yani mustakbel sığası zikredildi. Fakat, “ انْقَلَبْتُمْ ” mazi lafzından, hemen Resulullah'ın vefatından sonra o an Medine'de olan insanların kastedildiği anlaşılır. Biz Muhâcir ve Ensâr'ın hilafeti istila etmek için, koşuştuklarını, Resulullah'ın Hz. Ali'ye hilafeti bıraktığını kulakları ile işitip, gözleriyle gördükleri halde zulmen ve cebren, Sakîfe günü bunun için münakaşa ettiklerini görüyoruz.”⁴⁰ der. Oldukça şaşkıncı olan bu ifadelerden sonra, sanırız söz konusu inancın nasıl bir temel(sizliğ)e dayandığı ortaya çıkmıştır. İster Sünnî olsun, ister Şif hiç kimsenin inançlarını ispat için Kur'ân'ı bu şekilde kullanmaya hakkı olmadığını –en azından Kur'ân'ın inzal amacına binâen- söylemek durumundayız. Kur'ân'ın anlamını tahrif ederek, “Muhammed ancak bir Peygamber'dir. Ondan öncede Peygamberler geçmiştir. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz” şeklindeki ayet metnini, “Muhammed ancak bir Peygamber'dir. Ondan önce de Peygamberler geçmiştir. Ölür veya öldürülürse hepiniz geri döneceksiniz...” şekline çevirerek, sahabenin bütün mücadelesini, Resulullah'ın ölümü ile sınırlandırmak, bütün amellerinin boşa gittiğini söylemek ve bunu tarihî şartların doğurduğu bir inancı desteklemek için yapmak, sanırız Sünnî olsun, Şif olsun akl-ı selim sahibi hiçbir Müslüman zihniyetinin onaylaması mümkün olmayan teşebbüslerdir. Alî Şeriatî, Şîa'nın bu konudaki tavrını Safevî Şîa'sına hamlederek; “Peygamber'in ashabına yöneltilen sövgüler, namussuzluk iftiraları, şirk ve küfür töhmeti vb. Safevî Şîa'sı mantığıdır”⁴¹ demek suretiyle, bu eylemin sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışır. Ancak bu görüşü dile getiren Şeriatî'nin Ebu Bekr için, “...maslahatçı, toplumu kınayan, pişkin bir adam”⁴² ifadelerini kullanması da büyük bir fikir adamından beklenmeyecek kadar tutarsızlık örneğidir.

Şîa'nın Hz. Ebu Bekr hakkındaki ta'nlarına dikkat edilecek olursa, kendi imamet anlayışlarındaki Halife/İmam şablonuna Ebu Bekr'in layık olmadığı düşüncesinin yattığı ve bunu ispatlama gayreti içinde oldukları görülür. Bundan dolayıdır ki onun faziletine taalluk eden, hicrette Resulullah'ın yol arkadaşı olması hususunda ona

40 Antâkî, Muhammed Mer'î el-Emîn, *Limaza Ahtartu Mezhebe'ş-Şîa*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut tz., 258. Şifler içinde bu tekfir hâdisesini o kadar ileri götürenler olmuştur ki, Hz. Ali (ra) da bundan nasibini almış, kendi hakkını aramadığı için bazı fırkalar tarafından küfürle itham edilmiştir. bkz. Dehlevî, 11

41 Şeriatî, 256

42 Şeriatî, 35

“hainlik”⁴³ ithamında bulunulmuş, namaz imamlığının sabit olmadığı üzerinde durulmuştur.⁴⁴

Hız. Ömer için de bir çok hakaretlerde bulunulmuştur.⁴⁵ Şîa'nın Hız. Ebu Bekr'e bu şekilde sebbi, onun ilk halife olması hasebiyle bir derece anlaşılrsa dahi, Hız. Ömer için bunu anlamak güçtür. Ömer (ra), “Ebu Bekr'in hatalarından bir hata”⁴⁶ olarak algılanmakla yetinilmemiş, bir gâsib muamelesinden çok daha büyük tepkilere maruz kalmıştır. Bu tepkilerin sebebi ile ilgili olarak Hız. Ömer'in, Hız. Ebu Bekr'i öne sürmüş ve Hız. Ali'nin hakkını gasbetme hususunda, onu aldatmış olması şeklindeki bir izah mantıklı görünse dahi, bunlar Hız. Ömer'e yapılan bu kadar saldırıyı açıklamaya kâfi değildir. Çünkü bu yorumun doğru kabul edilmesi halinde bile Hız. Ömer, en nihayet Ebu Bekr'in yardımcısı ve Ali'nin hakkını gasbetmek için gizli planlar yapan üç kişiden sadece birisi olmuş olacaktır.

Kanaatimizce Hız. Ömer'e, Ebu Bekr'e oranla daha fazla hücum edilmesinin nedeni hususunda, Şîa'nın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan yabancı unsurlar, özellikle de Fars unsuru devreye girmiştir. Malum olduğu üzere, Farslıların en şaşalı dönemlerini yaşamış oldukları Sasanî İmparatorluğu, Hız. Ömer zamanında kesin olarak ortadan kaldırılmıştı. Zındıklık hareketinin öncüleri olan eski imparatorluk müntesipleri, Emevî idaresine karşı mücadele etmekte olan Şîf görüşe sızmışlar ve ileride kemâle erecek olan, siyasî-dinî Şîa'nın şekillenmesinde hiç de azımsanmayacak derecede etkin olmuşlardır. Bu arada Şîa'nın imamet doktrini neticesinde ortaya çıkan, ashaba -özellikle de maziden gelen bir ilgi ile, Hız. Ömer'e- sebb konusu ile yakından alakadar olmuşlar ve kısa bir zaman içerisinde Ömer'e sövgü külliyâtı oluşturmayı başarmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Hız. Ömer'e yapılan saldırılar kemiyet ve keyfiyet olarak Ebu Bekr'e yapılanlardan daha hacimli olmuştur.

Tarihî hâdiselerin zuhuruna neden olduğu bir diğer inanç/görüş ise, Şîf mezhepler arasında zikredilen Zeydiyye'de görülmektedir. Malum olduğu üzere, Şîf teorisi-

43 bkz. Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib, *Târîhu'l-Alevviyyîn-nakd ve takrîz-*, Lazkiye 1924, 53

44 bkz. Âmidî, Seyfuddîn(631/1233), *el-İmâmetu min Ebkâri'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, thk: Muhammed Zübeydî, Beyrut 1992, 237; Hız. Ebu Bekr'e yapılan ithamlar için ayrıca bkz. 234-240

45 bkz. Muhibbuddîn el-Hatîb, “İslâm Mezhep ve Fırkalarının Birbirine Yaklaşılması Konusu”, *AÜİFD*, çev: M. Hayri Kırbasoğlu, XXX(1988), 302-303; Abbâs Kummî, *Mefâtihu'l-Cinân*, tnz: A. Efsâr Zencânî, yer ve tarih yok, 349; Âmidî, *el-İmâme*, 264-273; Antakî, 261; Zahir, 28-29

46 Şeriâtî, 107

yenler, imamın, içinde bulunduğu asrının şecaat, cömertlik, iffet, doğruluk, adalet, tedbir, akıl, hikmet ve ahlak gibi özelliklerde dönem insanlarının en efdali olması gerektiği görüşündedirler.⁴⁷ Ancak Zeydiyye, tarihî realiteye daha uygun olan ve daha uzlaşmacı bir görüş belirtmiş, bazı maslahatlardan dolayı, mefdulun hilafetine cevaz vermiştir. Bu nazariyeye göre, Hz. Ali daha efdal idi ancak ilk üç halifenin de hilafeti sahihti.⁴⁸

Değirmek istediğimiz son husus, imamette nassın gerekliliği konusundaki Şîf inancının da tarihî kökenlere sahip olduğudur. Ehl-i Sünnet, Mutezile, Havâric, Nec-câriye, Zeydiye'nin Süleymaniye ve Betriyye kolları, hilafetin ümmetin ihtiyarı ile subûtonu kabul ederken, Şîf tâifelerin geriye kalanı, imamın ancak Allah tarafından Resulullah'ın diliyle izhar edeceği bir nassla sabit olacağı görüşünü kabul etmişlerdir.⁴⁹ Şîa'nın bu nass fikri, önce Hz. Peygamber tarafından vasiyet edildiği iddiası ile başlamış, zamanla imamın en üstün kişi olması gerektiği, imamın masumiyeti gibi anlayışlarla olgunlaşarak bu günkü şeklini almıştır. Hiç şüphe yok ki, Şîa'yı nass fikrine götüren ve bu konuda ısrarının devamını sağlayan, Hz. Ali'den önceki veya sonraki halifelerin birilerinin tercihi ile gelmiş olmasıdır. Şîa'nın bu tercihi kabul etmeyerek, kendi yolunu çizmesi de, en temel nokta olarak görülen bu mesele ile başladığı açıktır.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki; tarih hiçbir zaman sırf tarih olarak –yaşanmış, bitmiş- kalmamakta, sonuçlarını gerek inanç, gerekse de düşünce bazında asırlar boyunca devam ettirmektedir. Yaşayan Tarih veya Süregelen Tarih diyebileceğimiz bu durum, medeniyetlerin, dinlerin, inançların, ulusların veya kurumların oluşumlarında, şekillenmelerinde veya yok olmalarında etkinliğini hissettirmiş ve hissettir-

47 Muzaffer, *Akâid*, 91. Diğer mezheplerin bu konuda tam bir görüş birliği içerisinde olduklarını söylemek zordur. Bir kısmı hilafette bu şartı ileri sürerken[bkz. Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temimî(429/1037), *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul 1928, 293-294; Âmidî, Seyfuddîn(631/1233), *Gayetu'l-Merâm fi İlmi Kelâm*, thk: M. Mahmûd Abdullatîf, Kahire 1971, 391] bir kısmı da bunun gerekli bir şart olmadığını söylemiştir[bkz. Dehlevî, 135]

48 bkz. Nevbahtî, Ebu Muhammed Hasan b. Musâ(300/912), *Fıraku's-Şîa*, İstanbul 1931, 8; Şehristânî, I, 125; Fiğlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1991, 123, 127; Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 103

49 bkz. Nevbahtî, 8; Eşarî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail(324/936), *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, İstanbul 1928, 64; Bakıllanî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyîb(403/1012), *et-Temhîd fi'r-Reddi ala'l-Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, thk: M. el-Hudeyrî, M. Abdülhâdî, Kahire 1974, 178-179; Bağdâdî, 279-280; Âmidî, *el-İmâme*, 87-88

meye de devam etmektedir. Ancak işin en ilginç yanı, tarihin bu rolünün genellikle inkar edilmeye çalışılmış olmasıdır. Şî inanc dünyası özelinde de gördüğümüz gibi, tarihî tecrübelerin kazandırdığı inançlar, temellendirilirken tarihî tecrübeler ya görmezden gelinmiş, ya da daha kutsî, daha beşerüstü olan olgulara atıflar yapılma ihtiyacı duyulmuştur. Bunu da tarihe karşı bir nankörlük olarak değerlendirme lüksüne sahip değiliz. Zira, hiçbir inanç mensubundan, inançlarını atalarının eylemlerinin veya hatalarının belirlediğini kabul etmesi veya böyle bir hoşgörü içerisinde yer alması, mezhebinin idamesini sağlama hususundaki muhtemel hassasiyete binâen, beklenemez.